

Füveskönyvek virágkora és alkonya – interjú Magyar László Andrással

Az idén 40 éves Fekete Sas Patikamúzeum az április 24-én 15 órakor nyíló „Növények országa – Herbáriumok, füveskönyvek” című kiállítással ünnepli a születésnapját. Ebből az alkalomból beszélgettünk Magyar László András orvostörténésszel, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár főigazgató-helyettesével a füveskönyvek történetéről.

Magyar László András

Dioszkuridész, az I. században élt kisázsiai származású katoniorvos gyógynövényekről írott munkája hosszú évszázadokra meghatározta a gyógynövénytant. Lehet-e mondani, hogy a háborúk magukkal hozták az orvostudomány, főleg a sebészet fejlődését?

A háborúk valóban elősegítik az orvostudomány különösen pedig a sebészet és a gyógyszerészet fejlődését. Igaz, Dioszkuridész erre nem a legjobb példa: Az általa leírt növényi, állati, ásványi eredetű gyógyanyagokat ugyanis nem kellett feltalálni, hiszen

ezek nem összetett orvosságok, gyógyszerkeverékek, hanem egynemű gyógyszerek, “gyógyanyagok”. A háborúk egyébként valóban fellendítik a medicina haladását, mégpedig nem csak a sebészet, hanem a járványügy, a higiéné, a mentés, pótló-sebészet (prothetika), a szintetikus gyógyszerek vagy éppen a pszichiátria területén is. A keresztes háborúk idején születtek az első nemzeti nyelvű sebészeti munkák, Ambroise Paré a 15. század elején a franciák itáliai hadjárata során találta fel a módszert, amellyel a lőtt sebeket hatásosan lehetett kezelni, a tifusz (a morbus Hungaricus) első pontos leírása a 15 éves háború alatt született, az osztrák-olasz-francia háborúban létesült 1859-ben a Vöröskereszt, az I. világháborúban jött létre az első magyar művegtaggyár, amerikai pszichiáterek a tömeges igény kielégítésére, az I. világháború után vezették be a csoportterápiát, Albert Hoffmann pedig 1943-ban, nyersanyaghiány-pótlás miatt végzett kísérletei során “találta föl” az LSD-t. Hogy csak néhány példát hozzak. A háborúk természetesen a sebészet fejlődését segítik elő leginkább, mert ilyenkor megnő a “beteganyag” és következmények nélkül lehet kísérletezni.

Cannabis. Illusztráció a bécsi Dioszkuridész-kodexből. (6. század)

A középkori kolostorkertekben tovább élt a gyógy- és mérgező növények tudománya, elég, ha a [St. Gallen-i kolostoralaprajzon](#) látható kertre, vagy a [Capitulare de villisre](#) gondolunk. Vannak-e adatok a középkori Magyarországról a kolostori kertkultúráról?

A magyarországi kolostorok felépítése megegyezett a nyugatiakéval, így sok helyütt léteztek ispotályok, valetudinariumok, patikák és őket kiszolgáló gyógynövénykertek is (ilyen volt pl. Pécsváradon). A magyarországi szerzetesrendek közül a legrégebbi rend, a Bencés rend tartott fenn elsősorban afféle kerteket, de a későbbi gyógyító rendeknél, így a johannitáknál, antonitáknál, stefanitáknál, ispotályosoknál is azonosíthatók efféle kertek (amelyek általában a zöldségekertektől nem váltak külön). A bencés használatra készült Pray kódex például 27 gyógynövényfajt javasol gyógyszerként. A klasszikus kolostori gyógynövénykert élő példája jelenleg a pannonhalmi bencés kolostorban látogatható.

Hogyan rekonstruálható az az út, amelyen keresztül Dioszkuridész, Galénosz, vagy a középkori herbáriumok receptjei leszivárogtak az újkori népi gyógyászatba?

Ez az út elég könnyen rekonstruálható, hiszen az ókori gyógynövénykönyvek receptjei nem csupán a kolostori medicina szerzőinél, pl. Hildegardis von Bingennél azonosíthatók, hanem a *Liber Naturae* vagy a *Hortus Sanitatis*-típusú gyógyanyag gyűjteményekben is megtalálhatók. Ezeket a gyógynövény- és recept-gyűjteményeket a 16. században gyakran nemzeti nyelvekre is lefordították és népszerű könyvtípusként kiadták. Emellett a 16. században számos herbárium, füveskönyv, receptgyűjtemény vagy éppen, a “magia naturalis” tárgykörébe tartozó, “secreta”-típusú munka is megjelent, amelyben az ókori receptek tovább éltek. Ezek a könyvek a 18. század végéig – mivel a nyomtatott könyv drága volt – másolt és kiegészített, kéziratos formában is közközele forogtak. Olyan gyűjteményekben is könnyedén találhatunk ókori eredetű recepteket, mint a nemesasszonyok által vagy számára összeállított Bethlen Kata, vagy Zay Anna-féle herbáriumok, vagy a házi használatra kiadott (vagy szintén másolt) 18. századi receptkönyvek (l. Nedliczi Váli Mihályé vagy Veszelszky Antalé). Ám az ókori recepteket a kalendárium-irodalom és a szóbeli hagyomány is terjesztette. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az ókori herbáriumok receptjei egykor maguk is népi gyógyászati receptek lehettek, vagyis a folyamat nem egyirányú volt.

Zay Anna, a barokk kegyességi próza képviselője. “Orvos könyv mellyet néhai tudós és igen híres Doctor Mathiolus tseh nyelvre fordítottott, ‘s bővítettett Herbáriumából a’ nyavallyáknak rende szerént Dantzkai keserves bujdosásában maga és gyermekei számokra öszveszedegettetett és magyar nyelvre fordított néhai T. N. Vay Ádám Úram árva özvegye, Tsömeri Zay Anna” című munkáját a 18. század elején írta.

„Mikor az ember erolkeedic gyakorta, de sem szarhatic, sem vazelhetic, ez malua leuele és gyökere, az kömény, és az anifum, azaz béczy köménnyel ha borba főzed, gyakran iszod, meg indittyta.” – írja Méliusz Juhász Péter 1578-ban. Az egy-egy 16. századi herbáriumban olvasható recepteknek hány százaléka érvényes ma is?

Efféle felmérést még nem olvastam. A klasszikus herbáriumok pontosan ismerik a növények hatásait, a gond velük általában az, hogy a dózisokat pontatlanul adják meg, és hogy egy-egy gyógynövény hatóerejét is eltúlozzák. Szerintem azonban annak, ami egy átlagos 16. századi herbáriumban olvasható, legalább a háromnegyede némi igazítással elfogadható. (Még az alkalmazás során esetleg előírt ráolvasásoknak és

különböféle hókuszpókuszoknak is lehet némi üdvös placebo hatásuk.)

Nyomtatott herbáriumok a 15. század végétől jelentek meg. Milyen hatásuk volt ezeknek a kor európai orvostudományára?

A nyomtatott herbáriumok nagy előnye volt, hogy a bennük található sokszorosított és jó minőségű metszetes ábrázolások segítségével könnyebben lehetett azonosítani az adott növényt. Ráadásul az 1520-as évektől ezek a herbáriumok nagyrészt nemzeti nyelven jelentek meg, ami szintén segítette az orvost, gyógyszerészt az azonosításban. A pontos azonosítás azonban a 18. századig, Linné kettős nevezékes rendszeréig szinte lehetetlen maradt. Másfelől a herbáriumok receptjeit a mindennapi gyógyító gyakorlatban is használták. A 18. század végéig, a modern, kémiai alapozású gyógyszerteran kialakulásáig azonban a gyógyszerészetben nagy fejlődésről nem beszélhetünk. A gyógyszerkincs – a felfedezéseknek köszönhető egzotikus gyógyanyagokkal (pl. kinin, dohány, guayacum stb.) kiegészülve – az ókortól a 18. század közepéig jelentősen bővült ugyan, de gyakorlatilag változatlan maradt. A herbárium harmadik nagy előnye az volt, hogy népszerűsítette és terjesztette, s Európában némileg egységesítette is a gyógynövényekkel kapcsolatos ismereteket, áthatotta a népi gyógyászatot és befolyásolta az addig helyenként és népenként jobban különböző “házi gyógymódokat” is.

HERBARIVM. AZ FAKNACFVV EKNEC NEVEKRŐL, TERMÉSETEK- ről, és hasznairól, Magyar nyelvre, és ez rendre hozta az Doctores Könyuciből az Horhi Melius Peter.

Nyomtattot Colofuárat Heltai Gaspárne
Műhelyébe, 1. §. 78. Értendőben.

Méliusz Juhász Péter 1578-ban kiadott herbariumának címlapja.

A Szent István Király Múzeum őrzi Jakob Theodor Tabernaemontanus több mint 800 oldalas *Kreuterbuchját* 1588-ból. Ennek a munkának hol a helye a füveskönyvirodalomban?

Jacob Dietrich Tabernaemontanus Hieronymus Bock tanítványa és művének folytatója volt. *Neuwe Kreuterbuch* (1588) és *Eicones Plantarum* (Frankfurt, 1590) című gyönyörűen illusztrált munkái terjedelmileg is a reneszánsz botanika csúcsteljesítményei. Tabernaemontanus nagy elődei, Brunfels, Fuchs, Lonicer, Bock könyveit használta föl, illetve javította, egészítette ki. Ő valójában egyik, tudományosan nem is legjelentősebb, de fontos szeme annak a láncnak, amely Dioszkuridésztől Caspar Bauhinusig, az első valódi botanikusig vezet.

Mit tanult a humorálpatólogiától a mai orvostudomány?

A humorális patológia (nedvkórtan) a Kr. e. 5.-től a Kr.u. 18. századig, vagyis több mint kétezer éven át az európai medicina uralkodó alapelmélete volt. Ismerete nélkül egyetlen, ebben az időszakban megjelent orvosi, gyógyszerészeti munkát sem lehetünk képesek megérteni. A nedvkórtan lényege az, hogy a négy őselemnek megfelelően testünkben négy alapnedv kering, amelyek egyensúlya egészséget, egyensúlyhiánya pedig betegséget okoz. Az orvoslás feladata tehát a

nedvegyensúly fenntartása. Ez a holisztikus, a környezeti tényezőkre is aggályosan figyelő, s azok egyensúlyára törekvő gyógyrendszer sikerét nagyrészt annak köszönhetette, hogy filozófiai szempontból is összhangban állt az ókor, sőt a középkor világgépével. Mikor ez a világgép a 17. században megingott, majd a 18. században darabjaira hullt, a nedvkórtan is talaját vesztette. A gyakorlatban azonban a nedvkórtani orvoslás igen jól működött, s működik ma is. Az iszlám országokban alternatívaként ma is "klasszikus arab orvoslás" néven alkalmazzák, Indiában pedig junáni (azaz jón, görög) medicina néven egyetemeken is oktatják.

Jacob Dietrich Tabernaemontanus "Neuwe Kreuterbuch"-jának (1588) 802. oldala.

Mikor jött el, és minek köszönhető a herbáriumok alkonya?

A herbáriumok alkonya három tényezőnek köszönhető: egyrészt a modern, kémiai alapú gyógyszerteran és farmakognózia, illetve a modern kemiatria megjelenésének a 17-18. században. A szintetikus, kémiai alapú gyógyszerek 19. századi elterjedésével azután a herbáriumoknak végleg befellegzett. A másik tényező a nem orvosi botanika 17-18. századi megjelenése volt (Bauhinustól Linnéig). Az újfajta botanikai munkák már csak a növény leírását tartalmazták, gyógyhatásairól nem szóltak. A harmadik tényező pedig a nedvkórtan összeomlása volt. A nedvkórtan elenyészésével már csak a növények egy részét tekintettek gyógyszernek vagy méregnek, zömüket nem. Így a herbárium lassanként botanikai gyűjteménnyé "alacsonyodott".

Pallag Zoltán

Szent István Király Múzeum www.szikm.hu

